

Available online at <http://jgu.garmian.edu.krd>

Journal of University of Garmian

<https://doi.org/10.24271/garmian.196403>

دژواتا له شیعری کوردیدا (دیوانی قانع) به نمونه

دیلمان قادر احمد، تریفه محهمه د فهرج

بهشی کوردی، کۆلتۆری پهروهرد، زانکۆی گهرمیان، ههرنیمی کوردستان – عێراق

Article Info		پوخته:
Received:	October, 2019	دژواتا یان (دژیهک) وهکو په کیک له هونه رهکان، که زانستی رهوانیژی به گرنگیه وه له جوانکردنی واتای دهقدا ناوړی لیداوه ته وه، ههر بهو شیوهیه ش شاعیرانی کورد به گشتی و (قانع) به تابهتی بۆ بنیاتی وینهی دهقهکانیان گرنگیان بهم هونه ره (دژواتا) داوه. نهوهندهی ئەم توپژینه وهیه بۆی چوووه و درکی پیکردوووه، قانعیش وهکو شاعیرانی پیش خۆی و هاوچهرخ، له گرنگی ئەم هونه ره گه یشتوووه و له زۆریک له دهقهکانیدا به کارهیناوه، نهوهش به لگه ی نهوهیه که شیعری کوردی ههتا قونای شاعیر (قانع) یه هونه رهکانی رهوانیژی و به دیاریکراویش (دژواتا) ی به پتویستیهک بۆ بنیاتی دهق زانیوه. ئەم توپژینه وهیه له چوارچیهی دووبهشدا کاری بۆ شیکردنهوهی وینهی ههندیک نمونهی شیعری (قانع) کردوووه چهند چۆریکی (دژواتا) ی دهسته بهر کردوووه، که زیاتر دژواتاکان له دهروبهری بابتهی کۆمه لایهتی و فهلسه فهی کۆمه لایهتی داوه سوپینه وه.
Revised:	November, 2019	
Accepted:	November, 2019	
Keywords		
دژواتا، دژیهک، شیعری، قانع		
Corresponding Author		
dilman.qadir@garmian.edu.krd		
trefa.mohamed@garmian.edu.krd		

پیشهکی:

دژواتا وهکو په کیک له دیارده واتایهکانی نیو زمان و هونه ریکی گرنگی بنیاتی وینهی شیعریش، رۆل و گرنگی خۆی له بنیاتی شیعری (قانع) دا هه بووه. به شیوهیهک (قانع) ی شاعیر لهو ریگهیه وه گه لیک وینهی جوان و سه نجراکیشی له بنیاتی دهقهکانیدا داناوه. کیشهی ئەم توپژینه وهیه له سه ره بنه مای گریمانیهک درووست بووه، که پێی وایه شیعری قانع وهکو په کیک له تابهتمه ندیه هونه ریهکانی بنیاتی شیعری، به چۆریک له چۆرهکان له بهر ناوه رۆک و به ئامانجی ساده نووسی، خۆی له هونه ری دژواتا (دژیهک) به دوورگرته بیت. ههر بویه ئەم توپژینه وهیه به رهو چاره سه ره و وهلامی ئەو گومان و گریمانیه ئاراسته ی خۆی وه ره ده گریت.

ئامانجی توپژینه وه:

ئامانجی ئەم توپژینه وهیه دۆزینه وهی په یوه ندیه له نیوان زمانی ئاخوتنی ئاسایی و زمانی شیعریدا. ههروهها تپروانینیکی رهخنه ییه بۆ دهقهکانی (قانع) به شیوهیهک له ریگه ی شیکردنه وه و خستنه رووی دهقهکانه وه، چۆری دژیهک و گرنگی و رۆلی هونه ری دژیهک له بنیاتی زمانی و وینه یی دهقهکاندا ده خاته روو. به شیوهیهک بتوانیت، که بهرچا وروونیه کی زیاتر له سه ره دهقهکانی (قانع) دهسته بهر بکات.

گرنگی توپژینه وه که:

له ریگه ی خستنه رووی تپروانینه کانه وه له به ره ی هونه ری (دژیهک/دژواتا) له زمان و نه ده بدا، پاشان پالیش بهو تپروانینه، خواست و هه لوی (قانع) له گه رانه وه بۆ (دژیهک) وهکو په کیک لهو هونه رانه ی که زانستی رهوانیژی خستوونیه تیه به ره ده سستی شاعیر، به ده سه ده هیئت، چونکه له تابهتمه ندی هه ره گرنگی توپژینه وه که ده رخستی پیگه و گرنگی هونه ری (دژیهک) له لای شاعیر، بۆ بنیاتی وینه یی دهقهکانی و ههروهها دۆزینه وهی رایه له یه کی په یوه ندیه، که زمان و نه ده ب پیکه وه ده سه ستیه وه. لهو ریگه یه شه وه توپژینه وه که ده بیت به شیکری گرنگی گوته ری رهخنه یی له سه ره (قانع) ی شاعیر له لایه که وه، و روانگه یه کی گرنگی له به ره ی هونه ری (دژواتا/دژیهک) له لایه کی تره وه.

میتۆدی توپژینه وه که:

میتۆدی به کارهاتوو بۆ ئەم توپژینه وهیه بریتیه له (میتۆدی وه سفی شیکاری).

په پیکه ری توژینه وه:

ئهم توژینه وه له دووبه ش پیکه اتوو، له بهشی به که می توژینه وه که دا له رینگه ی گه رانه وه بو زمانی ناسایی و زمانی شیعری به شیوه یه کی تیوری باس له گرنگی هونری (دژیه ک) و راده ی گۆرانکاری و اتایی له چوارچیه ی زمانی ناسایی و زمانی شیعریدا کراوه. ههروهه چه مکی دژیه ک خراوه ته روو. هه رچی بهشی دووهمیشه ئه و پالپشت به نمونه ی دهقی شیعری (قانع) ئه و جورانه ی (دژیه ک/دژواتا) دیاریکراوه، که گریمانه ی ئه وه ی بو کراوه، له شیعره کانی شاعیردا هه بن. له کۆتایشدا ئه و نه جامانه خراونه ته روو که توژینه وه که پی گه یشتوو.

بهشی به که م:

1. **دژیه ک/دژواتا له نیوان زمانی ناسایی و زمانی شیعریدا:** دژیه ک وه کو به کیک له هونه ره کانی رهوانیژی رۆلێکی گرنگی له بنیاتی وینه ی شیعری، یاخود دیاریکردنی سیمما و چوارچیه ی گوتاری شیعریدا ده بینیت، چونکه ئه گه رچی له رووی رهوانیژییه وه رۆلی گرنگی له جوانکاری شیعریدا ده گه ریت، به لām له و شوپنه دا زیاتر گرنگی خۆی به دیار ده خات، که کاریگه ری و هه زری خۆی به سه ر واتای ده رپرینیک یاخود ده سه ته واژه و رسته یه کدا ده سه پینیت؛ دواجاریش هاوشانی هونه ره کانی تری شیعری ئاراسته ی گوتاری شیعری دیاری ده کات. که واته (دژیه ک) په یوه ندییه کی گرنگی له گه ل (ناسی و اتاسازی) له زماندا ده گه ریت، چونکه ئه م ناسته ی زمان گرنگیه کی ته واو به (واتا) ده دات و له بارو دۆخێکی ئاساییدا خۆی به لیکدانه وه ی واتای وشه و ده سه ته واژه و رسته کانه وه خه ریک ده کات، په یوه ندی نیوان واتاکان ئاشکرا ده کات، به م شیوه یه ده توانیت بوتریت، واتاسازی جۆره کانی وشه ده خاته پیش چاوه، ههروهه له رووی لۆجیکیه وه واتای نیوان ئه و که ره ستانه ی زمان ئاشکرا ده کات، که رۆل له دروستکردنی واتادا ده گه رن.

له چوارچیه ی زانستی واتاسازیدا کار له سه ر دۆزینه وه ی هه مئا بو هه ر وشه یه کی زمان ده کهریت، چونکه پێویسته په یوه ندییه ک له نیوان وشه وه هه مئا که دا بدۆزیته وه و له و رینگه یه شه وه واتای وشه که روون بپه ته وه و بو گوینگر یاخود خوتنه ر ئاشکرا بێت، که واته "مه رچی سه ره کی له م لقه دا هه بوونی هه مئا، تا بتوانیت واتا هه لبگریت"ⁱⁱ، واته دۆزینه وه و ده ستنبه شانکردنی که ره سه ته یه ک یاخود شتیکی و دیارده یه ک له ده ره وه ی زمان، په یوه ندی و گه ریدانی له گه ل که ره سه ته یه کی زمانی دیاریکراودا، به شیوه یه ک که واتایه کی دیار بدات به ده سه ته وه، چونکه وه کو ئه وه ی (د.موحه مه د مه حوی) ده ئی: "به بی واتا شیوه و بیجمی هه مئا، هه مئا نیبه، به لکو ته نه نا فۆرمێکی بۆشه"ⁱⁱⁱ به و شیوه یه ش که (ئه ره سه تو) ئاماژه ی پیکردوووه پێویسته جیاوازی له نیوان سه ی شتدا بکه ی "شتیک له دونیای ده ره وه دا، ویناکردن، ده نگه کان"^{iv}.

(دژیه ک) رۆل و گرنگی خۆی هه یه له زه فکردنه وه و ئاشکراکردنی په یوه ندی واتا به وشه که یه وه له لایه که وه، ههروهه په یوه ندی واتای وشه یه ک به واتای وشه یه کی تره وه له لایه کی تره وه. که واته، له ده قێکی دیاریکراودا چ له رووی ستونی و چ له رووی ئاسۆبیدا بێت، جۆرێک له واتا به ره مه مدیت، که شوین و هاتی که ره سه ته کانی نیو زمانی ده ق دیاری ده کهن. ئه و جۆره ی واتاش وه کو (د. دارا هه مید) ده ئی: "بریتیه له په یوه ندی و پیکه وه هاتی که ره سه ته کانی زمان به شیوه یه کی ناسایی یان به ناچاری به مه به سه تی زیاتر روونکردنه وه ی واتای وشه و به لوتکه گه یاندنی کرده قسه یه کان و نه جامدانی ته واو له باره ی کرده ی گه یاندن"^v.

واته له م رینگه یه وه دروستی و نادروستی پیکه وه هاتی که ره سه ته کان و په یوه ندی نیوانیانی دیاری ده کهرین. واته ئه و په یوه ندییه کی که له رینگه ی ریکه وه وتنی کۆمه لایه تییه وه دیاری ده کهرین، له گه ل ئه وه شدا هه موو دانه فه ره هه نگیه کانی زمان له نیو خۆیاندن و به یه که وه له په یوه ندیدان، له گه رن گه رینی ئه و په یوه ندییه ش بریتین له (هاوواتا، فره واتا، هاوپیژی، دژواتا، هاوپیژیم).

به لām کاتیکی باسه که ده چپته نیو چوارچیه ی لیکۆلینه وه له ده قێکی ئه ده بییه وه، ئه وا تووشی سه رسوورمان ده بین، دیاره ئه و سه رسوورمانیه ش به هۆی یارییه واتایه کانی نیو زمانی ده قێکی دیاریکراوه ده بێت، چونکه به شیوه یه کی گه شی ده قی ئه ده بی له رینگه ی تیکشکاندن بیجمه واتایه کانه وه، که له رینگه ی کۆمه لگه وه بریاران لێ داروه، یان به پی خواست و تیگه یشتنی کۆمه لگه شکیان گرتوو؛ گوتاری خۆی ساز ده کات.

دژیه ک رۆلی گرنگی له دیاریکردن و قوڵکردنه وه یاخود پێچه وانه کردنه وه هه سه ته کانی شاعیردا ده گه ریت، ئه و هه ستانه ی که شاعیر له رینگه ی وینه زۆر و جیاوازه کانی نیو ده قێکی دیاریکراوه وه به که ره سه ته زمانیه کان کیشاوی. واته یه کیک له و که ره سه ته هونه ریه ی شاعیر بنیاتی هونه ری ده فه که ی پێ داده رێژیت (وینه ی شیعری)؛ له هه ر قۆناغیکیشدا بێت شیعری په یوه ندییه کی نه پسای له گه ل هونه ره کانی رهوانیژیدا هه بووه؛ (دژیه ک) یش ئه گه رچی له وانیه هینده ی هونه ره روونیژیه کانی نیو زانستی رهوانیژی به شیوه یه کی کارا ئه و کاریگه ریه گه وره به ی له سه ر واتا و بنیاتی وینه و که ره سه ته ی ناسانی گوزارشتکردندا نه بێت، به لām شاراوه و که مبه یه خ نیبه"^{vi}.

به شیوه یه کی گه شی شاعیر له رینگه ی هه زری دا هه نه رانه ی شاعیره وه ده توانیت واتا و مه دلوله باوه کانی زمانی ناسایی تیک بشکینیت، چونکه "زمان بو شیعری ده بێت بپه ت به مه دلول و مانایه کی فراوان بدۆزیته وه، ئه گه ر مانای نوێ نه دۆزیته وه و چه ق به سه ستیت، ئه وا ناتوانیت وینه ی نوێ به ره هم به پینیت"^{vii}. واته ئه گه رچی زمانی شیعریش بریتیه له که ره سه ته ی باوی رۆژانه، به لām کاتیکی ئه و که ره ستانه دینه نیو بنیاتی ده فه وه ئه و کاته به سۆز و نه ندیشه و خه یالی شاعیره وه بارگای ده بن، هه تا ئه و بارگایه وه نه زیا تر بێت، ئه وا تیکشکاندن مه دلوله ناسایی و ئاشکراکان به هه زتر ده کات. ئه و تیروانینه ی (له تیف هه لمه ت) مه به سه ته که مان باشر روون ده کاته وه، که تیدا ده ئی: "هه موو که سه یکی ده توانیت بلێ باران ده باریت، ئه مه ناخاوتنیک ناساییه، به لām که ده لێن: هه وره کان دایانه تریقه ی پیکه نین، و به رپێ خۆیان گولپێژ کرد ئه مه ده رپرینیک شاعیرانه یه و وشه ئاوسکردنه به ئه فسانه و ئیستاتیکا و وینه و کوده تاکردنیکه به سه ر واتای باو و به کاره یانی باوی وشه دا"^{viii}.

شاعیر، که ره سه ته و مه دلولی جیاواز و دوور له یه ک، له چوارچیه ی وینه یه کدا کۆ ده کاته وه، به شیوه یه ک له چوارچیه ی ده قیکدا وینه یه ک بپه ت به چه قی ده ق و له وێوه به به جۆشترین سۆزی شاعیرانه بگه یین، وه کو ئه وه ی (له تیف هه لمه ت) ئاماژه ی پێ کردوو: "وینه ی هونه ری بریتیه له و په یوه ندییه دروستبووه ی نیوان وشه و مانا له ده قی ئه ده بیدا، که به ره می ئه نجای یه گه رتیا نه و جیا یه له وان و به رده وای ئه وان، به نه نا وشه نیبه و خودی ماناش نیبه، به لکو خاسیه ته هاو به شه کانی نیوانیانه، که که سه تی ده قی ئه ده بی دیاری ده کات جیا ی ده کاته وه له ده قی تر به و سۆز و هه لچوونانه ی که ده یگریته خۆی"^{ix}.

که‌واته له گه‌ل ټه‌وهی وینه‌ی شیعی سهرجاوه‌ی گوزارشتی ده‌قه، هه‌روه‌ها ټه‌گه‌رچی هونه‌ره‌کانی ره‌وانیژی به‌گشتی و له‌ نیوانیشیاندا (دژیه‌ک) رۆلیان له‌ بنیاتانی وینه‌ی شیعیدا هه‌یه، به‌لام ټه‌وه‌ش ناکاته ټه‌وه‌ی که‌ پیمان واییت هه‌موو جارێک به‌ هاتن و کۆکردنه‌وه‌ی دژیه‌که‌کان له‌ چوارچیوه‌ی دێرێکی شیعی یاخود هه‌ندیک جار له‌ ته‌واوی ده‌قی‌کیشدا مایه‌ی واتای قول و جوانیبه‌خش بن، به‌لکو هه‌ندیک جار وا ده‌بیت شاعیر دوو دژیه‌کی له‌ دێره‌شیعی‌کدا کۆکردنه‌وه‌ به‌ بچ ټه‌وه‌ی هه‌ستیک ئیستاتیکیمان له‌لا درووست بکه‌ن، ټه‌مه‌ش به‌ بۆچوونی ئیمه‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌کی ټه‌و ده‌قانه‌ن، که‌ په‌یامدارییه‌کی روت (زاستی، ئاینی، کۆمه‌لایه‌تی...هتد)یان له‌ خۆیاندا هه‌لگرتوه، ټه‌م دیارده‌یه‌ش به‌ روونی له‌لای (قانع) هه‌ستی بچ ده‌کریت، ټه‌ویش له‌به‌رته‌وه‌ی له‌لای شاعیر زیاتر شیعی بریتی بووه‌ له‌ په‌یامداری و جێبه‌جێکردنی خواستی چینی هه‌ژار و ره‌شوروتی کۆمه‌لگه‌. ټه‌و چینه‌ی پێویستی به‌وه‌یه به‌ زمانیک هونه‌ری به‌رز گوزارشت له‌ خواسته‌کانیان بکری.

له‌م باره‌یه‌وه (د.سه‌ید ټه‌حمه‌د پارسا) ده‌لێ: "ټه‌نیا بوونی دوو وشه‌ی دژیه‌ک له‌ دێره‌شعیر یا رسته‌یه‌کدا له‌ باری ټه‌ده‌بیه‌وه‌ به‌ جوانکاری ټه‌ژمار ناکریت، به‌لکو ده‌بیت جوانیشی تیدا بیت بۆ وینه‌ ټه‌گه‌ر بگوتریت: (که‌رویشک گوێ درێژه‌و پشیله‌ گوێ قوله‌یه‌)، ټه‌مه‌ دوو وشه‌ی درێژ و کورتی تیدایه، به‌لام له‌ باری ټه‌ده‌بیه‌وه‌ به‌ جوانکاری نابه‌نه ټه‌ژمار^{xii} که‌واته ټه‌گه‌رچی وشه‌کانی (درێژ و کورت) دژیه‌کی به‌کترین، به‌لام هه‌ستکردنمان به‌ جوانی ناجوئین. به‌لکو ټه‌نیا دوو وشه‌ن که‌ به‌شپوه‌یه‌کی زۆر ساده‌ واتای په‌کترینان پێچه‌وانه‌ کردۆته‌وه، ټه‌م دیارده‌یه‌ش له‌لای (قانع) زۆر هه‌ستی بچ ده‌کریت:

کیتله‌ و گۆزه، گیزه‌ و ده‌رخونه
هه‌مووی بۆ تو بی له‌ تازه‌ و کۆنه^{۱۲}

وشه‌کانی (تازه‌ و کۆنه‌) ټه‌گه‌رچی دژیه‌کی په‌کترین، به‌لام له‌ گێرانه‌وه‌یه‌کی روتی واقع و گوزارشتیک سارد و سری که‌ره‌سته‌کانی ژینگه‌ی کاره‌کته‌ر زیاتر نین و، ناتوان مه‌دلله‌ واقعی و ناسراوه‌که‌ی خۆیان تیک بشکین.

2. **چه‌مک و پیناسه‌ی دژیه‌ک:** دژیه‌ک له‌ زمانی ئینگلیزیدا (Antonym)، له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا (الطباق، التضاد، التکافؤ)، هه‌روه‌ها له‌ زمانی فارسییدا (تضاد) بچ ده‌گوتریت. به‌شپوه‌یه‌کی گشتیش مه‌به‌ست له‌ (دژیه‌ک): خستنه‌رووی و اتا دژ و پێچه‌وانه‌کانی دوو (ده‌سته‌واژه، ده‌رپین، وشه، رسته) یاخود زیاتره. به‌شپوه‌یه‌کی گشتیش له‌ زانستی و اتاسازیدا به‌و شپوه‌یه‌ باسکراوه‌ زاراوه‌به‌کی و اتاسازییه، له‌ شیکردنه‌وه‌ی و اتادا ناماژه به‌و وشه‌ فه‌ره‌ه‌نگیانه‌ ده‌کات، که‌ له‌ واتادا دژی په‌کن. یان ټه‌و وشانه‌ی، که‌ ناهه‌ه‌نگین و له‌ ټه‌نجامی نه‌رێکردن ده‌بن به‌ دژه‌واتای په‌کتر. به‌شپوه‌یه‌کی گشتیش (دژیه‌ک) بۆ خۆی "دیاردیه‌کی و اتایه‌ له‌ زماندا رۆلی گرنگ ده‌بینیت له‌ روونکردنه‌وه‌ی واتای وشه‌دا"^{xiii}، یاخود به‌ گوزارشتیک تر "بریتیه‌ له‌وه‌ی که‌ دوو وشه‌/یه‌که‌ی زمانی له‌ نیشانه‌ی و اتاییدا پێچه‌وانه‌ی په‌کتری بن"^{xiii}. به‌لام (دژیه‌ک) له‌ زانستی ره‌وانیژیدا وه‌ک په‌کتر له‌ هونه‌ره‌کانی جوانکاری و اتای ته‌ماش ده‌کریت، واته‌ له‌ گه‌ل هه‌لگه‌رانه‌وه‌ و پێچه‌وانه‌کردنه‌وه‌ی مه‌به‌ستی شیعی ټه‌رکیکی تریه‌ هه‌یه، که‌ ټه‌ویش لایه‌نی ئیستاتیک وینه‌ و ده‌قی شیعییه. به‌لام دواجار پیناسه‌ی زانایانی ره‌وانیژی و توژه‌رانی ټه‌و بواره بۆ زاراوه‌ و چه‌مکی (دژیه‌ک)؛ له‌ گه‌ل ټه‌و پیناسانه‌ی زانایان و توژه‌رانی زمان هه‌یانبووه، جیاوازیان نه‌بووه، چونکه‌ هه‌ردوولا جه‌ختیان له‌ سه‌ر پێچه‌وانه‌ی و اتاکان کردۆته‌وه.

له‌ ره‌خنه‌ی جیهانیدا پیناسه‌ی (دژیه‌ک) کراوه‌ به‌وه‌ی "بریتیه‌ له‌ کۆکردنه‌وه‌ی شت و به‌رانبه‌ره‌که‌ی، یان دوو دژ له‌ ئاخاوتنیکدا"^{xiiii}. هه‌روه‌ها (ئین ره‌شقی قه‌یره‌وانی) پێی وایه‌ دژیه‌ک: "واته‌ کۆکردنه‌وه‌ی دوو دژ له‌ چوارچیوه‌ی ده‌رپینیک یاخود به‌تیکدا"^{xiv}. به‌ بۆچونی (عه‌زیز گه‌ردی) "دژیه‌ک بریتیه‌ له‌ هینانی دوو وشه‌ی میمل و دژیه‌ک، یا رووبه‌رووکردنی دوو واتای پێچه‌وانه‌. جا ټه‌م دژیه‌ک و پێچه‌وانه‌یه‌ داویک بیت له‌ تانویزی هۆنراوه‌دا یان قه‌فیک بیت له‌ زنجیره‌ی په‌خشاندا"^{xv}. ټه‌گه‌ر سه‌رنج له‌ وشه‌کانی (داویک، قه‌فیک) بدین، ټه‌وا به‌ باشی له‌وه‌ تیده‌گه‌ین، که‌ ټه‌گه‌رچی و اتاکان وه‌کو چۆن له‌ زمانی ئاساییدا، ئاسایی و دیارن، هه‌ر به‌و شپوه‌یه‌ش له‌ شیعردا به‌و شپوه‌یه‌ی که‌ ده‌بیرن واتای که‌ره‌سته‌ زمانیه‌کان.

زمانی ده‌ق (شیعی و په‌خشانی هونه‌ری) ئاشکراو روونه، به‌لام کاتیک راده‌مێنین بۆمان ده‌رده‌که‌وتیت له‌ چوارچیوه‌یه‌کی هونه‌ری جواندا و، به‌ پشته‌ستن به‌ توانای داھینه‌رانه‌ی خۆی، شاعیر توانیوه‌تی و اتا فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان تیک بشکینیت یان هه‌ر به‌و و اتایانه‌وه‌ توانیوه‌تی لایه‌نی ئیستاتیک و وشه‌ و ده‌سته‌واژه‌کان له‌ شوێنی به‌کاره‌ینانیاندا به‌رز بکاته‌وه:

وه‌کو جی پێ، به‌ بی بان و ده‌رو دیواره‌ کاشانه‌م
که‌لاوه‌ کۆنی ویرانه‌م به‌ قه‌سری پادشا ناده‌م ۱۵۱

(قانع) وشه‌کانی وه‌کو (که‌لاوه‌ کۆن x قه‌سر) وه‌کو پێچه‌وانه‌ و دژی په‌کتری به‌کاره‌یناوه، به‌لام له‌ رینگه‌ی په‌یوه‌ندی و اتای نیوان هه‌ردوو وشه‌که‌وه، له‌ چوارچیوه‌ی به‌یته‌که‌دا، وشه‌کان له‌ واتای فه‌ره‌ه‌نگی خۆیان ده‌رچوون و واتایه‌کی تری بارگای به‌ فه‌لسه‌فه‌ و بیرکردنه‌وه‌ی شاعیر به‌رانبه‌ر به‌ (ژیان و دنیا) له‌خۆیان ده‌گرن. (قانع) ده‌یه‌ویت به‌هۆی ټه‌ دوو وشه‌یه‌وه‌ پیمان بلی: ژبانی هه‌ژاری و کوله‌مهرگی خۆم له‌ ژبان و سه‌رمه‌ستی پاشایی بچ باشتره. نه‌ک ټه‌وه‌ی ته‌نیا گوزارشت له‌ (وێرانی)ی مالی قانع و (خۆشی و ئاوه‌دانی)ی قه‌سری پاشا بکه‌ن. هه‌روه‌ها به‌شپوه‌یه‌کی گشتی و به‌ پێی و اتایان (عه‌زیز گه‌ردی) دژیه‌کی (فه‌ره‌ه‌نگی و ناهه‌ه‌نگی)* دیاری ده‌کات، پاشان دوو جووری تری دیاریکدوه‌، که‌ ټه‌و به‌ (ټه‌رینی و نه‌رینی) ناوی بردوون^{xvi}.

هه‌رچی (د. سه‌ید ټه‌حمه‌د پارسا) شه‌ له‌باره‌ی (دژیه‌ک) ده‌لێ: "هینانی دوو وشه‌یه‌ که‌ له‌ په‌کتر جیگا و په‌ک زماندا کۆنه‌بنه‌وه، وه‌کو شه‌و و رۆژ، که‌ ناکری بلین هه‌م رۆژه‌ و هه‌م شه‌وه، چونکه‌ کۆکردنه‌وه‌یان مه‌حاله‌، واته‌ قه‌ت ده‌ست نادا"^{xvii}

به‌م شپوه‌یه‌ و ټه‌گه‌ر تییینی ټه‌و پیناسانه‌ی سه‌روه‌ بکه‌ین، ټه‌وا سه‌ره‌جیه‌مان جه‌خت له‌سه‌ر دژیه‌کی و پێچه‌وانه‌ی واتای دوو وشه‌، یان دوو رسته‌، یان دوو ده‌رپین ده‌که‌نه‌وه، که‌ له‌به‌رانبه‌ر په‌کتریدا ده‌وستن. وینه‌ی شیعیش بۆخۆی باشترین کینگه‌ی کۆکردنه‌وه‌ی و اتا دژیه‌ک و پێچه‌وانه‌کانه. شاعیر به‌ ناگیه‌وه‌ ټه‌و مه‌به‌سته‌ شیعییه‌ی که‌ هه‌یه‌تی له‌ رینگه‌ی دژیه‌که‌ و اتایه‌که‌نه‌وه‌ به‌ خۆتیه‌ره‌که‌ی خۆی راده‌گه‌یه‌نیت؛ وه‌کو ټه‌وه‌ی (د. ناز ټه‌حمه‌د سه‌عید) ده‌لێ: "شاعیر له‌ هینان و کۆکردنه‌وه‌ی شتیک و دژه‌که‌ی پیکه‌وه، گشتگریه‌ی و اتای جوان دروست ده‌کات و سه‌رنجی خۆتیه‌ر راده‌کیشیت، که‌ زۆرجار به‌لای خۆتیه‌ره‌وه ټه‌م پیکه‌وه‌هاتنه‌ شتیک چاوه‌روانه‌کراوه"^{xviii}. یاخود بۆ خۆتیه‌ر شتیک نامۆ و پێچه‌وانه‌یه، ټه‌مه‌ش له‌ تایبه‌تمه‌ندی ټه‌م

هونه‌ره‌یه، چونکه مادام له‌سەر واتای جیاواز و پێچه‌وانه‌ی دوو وشه‌کارده‌کات، ئیتر با‌ئهو وشانه" له‌ فه‌ره‌ه‌نگدا سه‌ره‌خۆبیا هه‌بێ، یانیش دووه‌میان نه‌رنی یه‌که‌م بێ، گرنگیش دوو وشه‌کان دوو ناو یان دوو فرمان، یان دوو راناو، یان دوو چاوگ، یان دوو ئاوه‌لناو یان دوو هه‌رچییه‌ک بن، له‌یه‌ک جو‌ردا بن، یان له‌ دوو جو‌ری لێک‌جیادا بن.^{xxix}

(قانع)ی شاعیر یه‌کیکه‌ له‌و شاعیرانه‌ی، که‌ بۆ بنیاتی وینه‌کانی به‌گشتی سو‌دی له‌ هونه‌ره‌کانی ره‌وانیژی به‌ وه‌رگرتوه‌. هه‌روه‌ها گه‌لێک وینه‌ی به‌ پشته‌ستن به‌ هونه‌ری (دژیه‌ک) بنیات ناوه‌. کاتیکیش له‌ شیعره‌کانی راده‌مێنن ئه‌وا به‌ پیتی جو‌ری بنیاتی هونه‌ری ده‌قه‌کانی و ئه‌و په‌یامانه‌ی که‌ هه‌لگرانه‌، یان خوێنه‌ر لێیان بارده‌کات، وینه‌ی جوان و هه‌مه‌جو‌ر هه‌یه‌، جا ئیتر ئه‌و ده‌سته‌واژه‌و ده‌رپین و واتایانه‌ی نیو زمانی ئاسایی وه‌کو خۆی وه‌رگرتبیت، یان وشه‌ و ده‌سته‌واژه‌کانی نیو زمانی ئاسایی وه‌رگرتبیت و خۆی واتای تری لێ بار کردبیتن.

به‌شی دووه‌م: دژیه‌ک له‌ شیعره‌کانی (قانع)دا

به‌شێوه‌یه‌کی گشتی چه‌ندین جو‌ری دژیه‌ک له‌ چوارچێوه‌ی لیکۆئینه‌وه‌ ئه‌ده‌بێ و زمانیه‌کاندا ده‌ستنیشانکراون، له‌ دیارترینیان بریتین له‌:

1. دژیه‌کی ته‌واوکه‌رانه‌: له‌م جو‌رده‌دا وشه‌ دژه‌کان دوو جه‌مسهر ده‌گرن، به‌لام دا‌براو نین له‌ یه‌کتی، به‌لکو یه‌کتی ته‌واو ده‌که‌ن.^{xx}

به‌ میزانی عه‌دالت به‌ش به‌شی که‌ن

چ فه‌رقیکی ئه‌بی سالارو گاو‌ان ل ۲۰۵

هه‌ردوو وشه‌ی (سالار و گاو‌ان)، دوو وشه‌ی دژیه‌یه‌کی. به‌شێوه‌یه‌کی زۆر جوان شاعیر توانیوه‌تی له‌رێگه‌یانه‌وه‌ فه‌لسه‌فه‌ و روانی خۆی به‌رانبه‌ر به‌ ناهاوسه‌نگی باری کۆمه‌لایه‌تی تاک، یاخود چینه‌کانی کۆمه‌لگه‌که‌ی پیشان بدات. ئه‌م روانینه‌ بابه‌تیانه‌ی شاعیر به‌هۆی جو‌ری دژیه‌کی ته‌واوکارانه‌وه‌یه‌، که‌ هه‌ردوو وشه‌که‌ دروستیان کردوووه‌.

هه‌روه‌ها شاعیر له‌ به‌یتێکی تردیدا ده‌لێ:

کچ له‌ دووی کور ناگه‌رێ هه‌ر کور به‌ کچ حاشا ئه‌کا

ئهو کچه‌ مه‌عسومه‌ ناحه‌ق سه‌رکزو رسوا ئه‌کا ل ۶۷

(کچ، کور) له‌ جو‌ری دژیه‌کی ته‌واوکه‌رانه‌یه‌، واته‌ په‌تکردنه‌وه‌ی یه‌کیکیان دانانه‌ به‌ ئه‌وی تریاندا.

2. دژیه‌کی پله‌دار: لێره‌دا له‌ نیوان ئه‌و دوو وشه‌یه‌ی، که‌ ده‌بنه‌ دژیه‌کی یه‌کتی، مۆرفیته‌کانی پله‌ی به‌راورد و بالا (تر، ترین) داده‌نریت، واته‌

نه‌رنیکردنی وشه‌یه‌ک واتای ئه‌رێ و وشه‌که‌ی تر ناگه‌یه‌نیت، به‌لکو له‌ نیوان ئه‌و وشانه‌دا پله‌ هه‌یه‌"ئهم جو‌ره‌یان به‌ پێچه‌وانه‌ی موته‌لقه‌ و جو‌ره‌

پێژه‌یییه‌ک له‌نیوان وشه‌کاندا هه‌یه‌، تاکه‌ وشه‌کانی جو‌ریک له‌ وشه‌ی به‌راوردی یان پله‌داری له‌خۆده‌گرن"^{xxi}. ئه‌م جو‌ره‌ی دژیه‌ک جو‌ریکه‌ له‌

دژیه‌کی رێژه‌یی، به‌ زۆری له‌نیو ئه‌و وشانه‌دا هه‌ن که‌ زیاتر بۆ وه‌سفکردن "ئاوه‌لناو"^{xxii} به‌کاردین.

چاو له‌ عیشقی چاوی مه‌ستی، هه‌ز له‌ هه‌ر په‌روین ئه‌کا

ده‌م به‌ یادی لیبوی زه‌وقی تالی خۆی شایرین ئه‌کا ل ۶۲

هه‌ردوو وشه‌ی (تال و شایرین) دژیه‌کی پله‌دار (ناته‌واو) دروست ده‌که‌ن، چونکه‌ ده‌توانن راده‌ و مۆرفیته‌کانی ئاوه‌لناوی پله‌ی به‌راورد و بالا وه‌رگرن.

هه‌روه‌ها له‌ به‌یتێکی تردیدا ده‌لێ:

دلی کۆنه‌م خه‌یالی وایه‌ ده‌ردی تازه‌ په‌یدا کا

به‌ پشتی کۆمه‌وه‌ ئه‌قلی گوزه‌شته‌ی کون ریسوا کا ل ۵۹

لێره‌دا هه‌ردوو وشه‌ی (تازه، کۆن) دژیه‌کی یه‌کتی و له‌ جو‌ری دژیه‌کی (ناته‌واو) یان (پله‌دار)ن، چونکه‌ مۆرفیته‌کانی پله‌ی به‌راورد و بالا وه‌رده‌گرن. واته‌ ده‌توانن بلیین (زۆر تازه‌ زۆر کۆن)، یان (تازه‌تر، کۆنتر).

3. دژیه‌کی پێچه‌وانه‌: ئه‌و وشه‌ و رستانه‌ن، که‌ له‌ گه‌ل وشه‌یه‌کی تر یان رسته‌یه‌کی تری زمانه‌که‌دا واتای پێچه‌وانه‌ ده‌گه‌یه‌نن. ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ش

به‌ به‌راوردکردنی وشه‌ی وه‌کو (کپین) و (فرۆشتن)، (دان) و (وه‌رگرتن)، (ژنه‌پنان) و (شوگردن) ده‌رده‌که‌وت^{xxiii}.

خوایا تو که‌ قازانجت نه‌دا پیم

به‌ ناحه‌ق بۆ ئه‌بی دایم زه‌ره‌ر که‌م ل ۱۶۰

وشه‌کانی (قازانج و زه‌ره‌ر) دژیه‌کی یه‌کتی و له‌ جو‌ری (دژیه‌کی پێچه‌وانه‌)ن، چونکه‌ کاتیک ده‌لێین: قازانجمان کرد، واته‌ زه‌ره‌رمان نه‌کردوووه‌. به‌ پێچه‌وانه‌شه‌وه‌ کاتیک ده‌لێین: زه‌ره‌رمانکرد، واته‌ قازانجمان نه‌کردوووه‌.

4. دژیه‌کی نه‌رنی: (هه‌روه‌ها -نافه‌ره‌ه‌نگی-شی بێ ده‌گوتیت) لێره‌دا ئه‌و وشانه‌ی ده‌بنه‌ دژیه‌کی یه‌کتی، به‌ یارمه‌تی ئامرازه‌کانی نه‌رنیکردن ده‌بن به‌

نه‌ری. دوو وشه‌ دژیه‌یه‌ک و پێچه‌وانه‌که‌ له‌ فه‌ره‌ه‌نگی زماندا هه‌ریه‌که‌یان ریشه‌ و بنجیکی په‌سه‌ن و سه‌ره‌خۆی نییه‌، به‌لکو هه‌ردووکیان له‌

بنجدا هه‌ر یه‌ک ریشه‌ و ره‌گیان هه‌یه‌^{xxiv}.

له‌ خوانی ره‌حمه‌تی هه‌ق جیره‌ خۆرن

هه‌زاران وه‌حشی و نادان و دانا ل ۵۴

له‌م به‌یتێکی سه‌ره‌وه‌دا شاعیر هه‌ردوو وشه‌ی (نادان و دانا)ی به‌کاره‌یناوه‌، که‌ دژیه‌کی یه‌کتی و به‌ هه‌ردووکیانیشه‌وه‌ دژیه‌کی جو‌ری (نه‌رنی)یان دروستکردوووه‌. هه‌روه‌ها ده‌لێ:

پشست له‌ پیاو ئه‌که‌ی ناپیاو ئه‌وینتی

دلی چه‌ند هه‌زار بێ هیچ ئه‌شکینی ل ۱۰۶

لێره‌شدا وشه‌کانی (بیاو، نابیاو) دژیه‌کی نهرێنیان دروستکردوه.

5. دژیه‌کی ئاراسته‌بی: ئەو وشانه‌ ده‌گرێته‌وه که له‌ روی ئاسته‌وه‌ پێچه‌وانه‌ی یه‌ کترن، واته‌ یه‌ کێکیان نزیک بوونه‌وه‌یه‌ له‌ قسه‌که‌ر ئەوی تریان دورکه‌وته‌وه‌ لێ^{xxv}.

ئاوی لافاوی خه‌یالم، هه‌نده‌ ساف و رۆشنه

ئاویاری خۆی ئەکا، بێ فەرجه‌ لای هه‌ورازو لێژ ل ۱۳۲

هه‌ردوو وشه‌ی (هه‌وراز، لێژ) دژیه‌کیان دروستکردوه‌ و له‌ جۆری (ئاراسته‌بی)ن، چونکه‌ به‌ دوو ئاراسته‌ی پێچه‌وانه‌وه‌ و دژیه‌ کتری ده‌رۆن. پێویسته‌ لێره‌دا ئاماژه‌ به‌وه‌ بکه‌ین، که‌ هه‌ردوو وشه‌که‌ واتای فهره‌هه‌نگی خۆیان که‌ له‌ زمانێ ئاساییدا هه‌یانه‌، له‌ده‌ست داوه‌، به‌ لێکو لێره‌دا به‌م شێوه‌یه‌: (هه‌وراز=گران)، (لێژ=ئاسان)، واته‌ شاعیر ئەهه‌نده‌ توانای داهه‌ینه‌رانه‌ی فراوانه‌، ده‌توانه‌ت هه‌ممو بابه‌تیک به‌ جوانترین شێوه‌ بکات به‌ شاعیر. شاعیریک که‌ جوانکاری و ورده‌کارییه‌کی وه‌ستایانه‌ی تیدا بێت، به‌ بێ ئەوه‌ی توشی ماندوبوونی بکات.

ته‌واوی رێک ئەوه‌ستێ به‌رز و نزمی

ئەوی کۆنه‌په‌رست بێ دیته‌ ئامان ل ۲۰۵

هه‌روه‌ها هه‌ردوو وشه‌ی (به‌رز، نزم) له‌و به‌یتیه‌ی سه‌ره‌وه‌دا (دژیه‌کی ئاراسته‌بی) دروست ده‌که‌.

جۆره‌کانی دژیه‌ک به‌ پێی شوێنی هاتنی بانه‌رته‌کان:

1. دژیه‌کی به‌رانبه‌ری (ساده^{xxvi}): له‌ به‌یتیک یاخود دێره‌ شاعیریکدا یه‌ک دژیه‌ک دیت. له‌و وشه‌ و ده‌رپه‌ینه‌دا دروست ده‌بێت که‌ واتاکیان به‌رانبه‌ر یه‌ کترین، دوو وشه‌ن که‌ به‌ کتری ته‌واو ده‌کهن واته‌ نهرێکردنی یه‌ کێکیان قبوڵکردنی ئەوی تریان^{xxvii}. هه‌روه‌ها له‌ رسته‌دا هه‌ریه‌ کێک له‌ بانه‌رته‌کان به‌رانبه‌ر به‌ بانه‌رته‌که‌ی تریان دیت:

ئەوی وه‌ته‌ن پاره‌ په‌رستی بوو که‌ ئیمه‌ی کرد به‌ پهن

رۆژه‌لات و رۆژنشین تانه‌مان والی ئەده‌ن ل ۲۶۴

هه‌ردوو وشه‌ی (رۆژه‌لات، رۆژنشین) که‌ له‌واتای فهره‌هه‌نگی خۆیان دامانراون، واته‌ بۆ ئاماژه‌کردن به‌ شوێن نین، مه‌به‌ست لێیان (گهل و ده‌وله‌ت)انی هاوسه‌یه‌؛ دژیه‌کی یه‌ کترین، به‌لام هه‌ردوو بانه‌رته‌که‌ به‌ دوا یه‌ کتریدا هاتوون، له‌به‌رئه‌وه‌ ده‌توانین به‌ دژیه‌کی به‌رانبه‌ری یاخود (ساده) ناوی به‌رین. هه‌روه‌ها وا ده‌بێت له‌ به‌یت یاخود دێره‌ شاعیره‌که‌دا یه‌ک دژیه‌ک هه‌یه‌، به‌لام هه‌ر بانه‌رته‌کیان له‌ نیوه‌یه‌کیاندا یه‌:

گول ئەگه‌ر ئەقلی بێی، قه‌ت سه‌ر له‌ خاكا ناکاته‌ دهر

چونکه‌ رۆژی درک و داله‌و گه‌رمی بازاری گیا ل ۶۸

هه‌ردوو وشه‌ی (گول، درک و دال) دژیه‌کی نیو به‌یته‌که‌ن، به‌لام له‌به‌رئه‌وه‌ی هه‌ر بانه‌رته‌کیان له‌ نیوه‌یه‌کی تری به‌یته‌که‌دا یه‌، ئەوا جۆری ئەو دژیه‌که‌ی که‌ پێکیانیه‌ینه‌وه‌، ده‌توانین ناوی بنه‌ین دژیه‌کی به‌رانبه‌ری بلاو.

2. دژیه‌کی ئالۆز: به‌ پێچه‌وانه‌ی (دژیه‌کی به‌رانبه‌ری)، ئەم جۆره‌یان زیاتر له‌ یه‌ک دژیه‌ک له‌ به‌یتیک یان دێره‌ شاعیریکدا دیت، ئەمیش ده‌بیت به‌ سێ جۆره‌وه‌:

۱-۲ دژیه‌کی ئالۆزی شوێنکه‌وته‌: چه‌ند دژیه‌کی کێک دین، به‌لام بانه‌رته‌کانی هه‌ر دژیه‌کی کێک شوێنی خۆیان له‌ به‌رانبه‌ری یه‌ کتری ده‌گرن، ئیتر راسته‌وخۆ به‌ دوا یه‌ کدا بێن، یاخود هه‌ر بانه‌رته‌ی له‌ نیوه‌ به‌یتیک یان نیوه‌ دێرێکدا بێت:

مه‌علومه‌ له‌ لای ئەو که‌سه‌ وا ئەه‌لی حه‌یا بێ

گه‌ر پیره‌ وه‌گه‌ر گه‌نجه‌، ئەگه‌ر شاه‌ و گه‌دا بێ ل ۳۵

لێره‌دا دوو دژیه‌ک هه‌یه‌ (پیر، گه‌نجه‌) هه‌روه‌ها (شاه‌، گه‌دا)، بانه‌رته‌کانیش له‌جیگه‌ی خۆباندان و به‌شوێن یه‌ کتریه‌وه‌ن، به‌م شێوه‌یه‌ جۆره‌که‌ی بریتی ده‌بیت له‌ (دژیه‌کی ئالۆزی شوێنکه‌وته‌)، واته‌ هه‌ر بانه‌رته‌یک راسته‌وخۆ دژیه‌که‌ی به‌ دوا یه‌ کدا بێت. به‌هامان شێوه‌ له‌ وشه‌کانی (دنیا، دین) و (نه‌ی، سیواک) دا (دژیه‌کی ئالۆزی شوێنکه‌وته‌)یان دروستکردوه‌:

دروستی کردوه‌ داری له‌ بۆ ئەسه‌بایی دنیاو دین

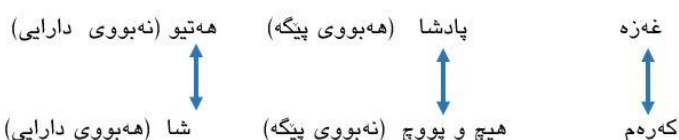
یه‌کی ئەوی بۆ سه‌فاو به‌زم و یه‌کی بۆ وه‌رع و سیواکه‌ ل ۲۹۸

۲-۲ دژیه‌کی ئالۆزی به‌رانبه‌ری: له‌م جۆره‌دا له‌ به‌یتیکدا، یاخود له‌ دێره‌ شاعیریکدا زیاتر له‌ دژیه‌کی تیدا یه‌، به‌لام بانه‌رته‌ی یه‌ که‌می دژیه‌که‌کان له‌ نیوه‌ی یه‌ که‌مدایه‌ و، بانه‌رته‌کانی دووه‌میش (واته‌ به‌رانبه‌ره‌که‌ی/دژیه‌که‌ی) له‌ نیوه‌ی دووه‌مدایه‌، به‌لام به‌رانبه‌ر به‌ یه‌ کتری ده‌وه‌ستنه‌وه‌:

که‌وته‌ سه‌ر باری غه‌زه‌ب، چه‌ند پادشاهی کرد به‌ هه‌تیو

هاته‌ سه‌ر باری که‌رم، چه‌ند هه‌یج و پوچی کرد به‌ شا ل ۶۴

له‌و به‌یتیه‌ی سه‌ره‌وه‌دا وشه‌کانی (غه‌زه‌ب، پادشاه‌، هه‌تیو) له‌ نیوه‌ی یه‌ که‌م و، وشه‌کانی (که‌رم، هه‌یج و پوچ، شا) له‌ نیوه‌ی دووه‌مدا، دژیه‌کیان له‌ جۆری (ئالۆزی به‌رانبه‌ری) دروستکردوه‌، به‌م شێوه‌یه‌ی لای خواره‌وه‌:

به‌م شێوه‌یه‌وه‌ له‌ به‌یته‌که‌دا ئەگه‌رچی (۳) سێ دژیه‌کی تیدا یه‌، به‌لام بانه‌رته‌کان به‌رانبه‌ر به‌ یه‌ کتری ده‌وه‌ستن و شوێنیان دیاریکراوه‌.

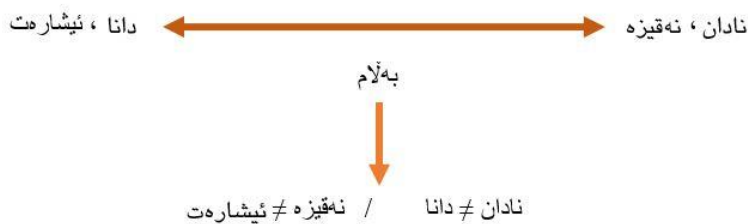
۳-۲ دژیه کی ئالۆزی تیکه ل: لهم جوړه یاندا شوینی بنه رته کان به رانبره یه کتری ناوهرستن، به لکو یه کیک له بنه رته کان دژیه کی یه کهم، شوینی یه کیک له بنه رته کان دژیه کی دوهم ده گرتنه وه:

دیواری مه حبه سم شهورق و جنوب و غهرب و شیمال
به چی ئیبرا ئه بی موجریم، خه تاباری منالی بی ل ۳۰۴

وشه کان (شهورق، جنوب، غهرب، شیمال) که له نیوهی یه کهمی به یته که دا هاتوون، دژیه کی ئالۆزی تیکه لیان دروست کردوو، چونکه بنه رته کان که یه کتری پیچه وانه ده که نه وه شوینکه و ته یه کتری نین، واته ده بوو بهم شیویه ریزبه ندییان وهرگرتایه [(شهورق+غهرب) / (جنوب+شیمال)]، به لام ریزبه ندیه که تیکچوو و بووه به [(شهورق+جنوب) / (غهرب+شیمال)]. بهم شیویه دژیه کی ئالۆزی تیکه ل دروست بووه.
به هه مان شیوه لهم به یته ی خواروه دا، زیاتر له دژیه کیک هاتوو، (نادان، دانا)، (نه قیزه، ئیشاره ت)، به لام شوینی ریزبوونی دژیه که کان ریزبه ندی وهرنه گرتوو، واته سهرتا بنه رته یه کهمی دژیه که کان هاتوون، دواتر بنه رته ی دوهم، واته (دژه کانیان) هاتوون:

ته عقیبی غره ز ناکم و دوژمن به که سی نیم
نادانه نه قیزه ی ئه وی، دانا به ئیشاره ت ل ۸۲

هه ر دوو وشه یه ک واتای یه کتری ته و او ده که ن

واته (نادان + دانا)، (نه قیزه، ئیشاره ت) بوون به دژیه کی یه کتری، به لام شوینی بنه رته کان تیکه ل و ئالۆز، بهم شیویه و چونکه زیاتر له یه ک دژیه کی تیدایه، ئه و جوړه که ی دژیه کی ئالۆزه، ههروه ها له به رته وه ی شوینی بنه رته کان به رامبره یه کتری نین، که واته تیکه له. بهم شیویه وشه کان (نادان+نه قیزه) / (دانا+ئیشاره ت) له جوړی (دژیه کی ئالۆزی تیکه ل) ی له نیو ئه و به یته دا دروست کردوو.
که واته به شیویه کی گشتی (قانع) بۆ خستنه رووی بابه ته شیعریه کی پشته به (هونه ری دژیه ک) به ستوو، زیاتری ئه و بابه تانه ش بابه تی کومه لایه تین و ئاوینیه کیشه و ژانه کان چینی چه وساوه ی نیو کومه لن، شاعیر له و رینگه یه وه توانیوه تی مه به سته که ی به شیویه کی روون و ئاشکرا، به لام به بنیاتیکی هونه ری به رزه وه بخاته روو.

ئه نجام:

گرنگترین ئه نجامی توپنینه وه که ئه مانه ن:

1. هونه ری دژیه ک له بنیاتی وینه ی ده که کان (قانع) دا پتیکه و گرنگی خو ی هه بووه، به شیویه ک که یارمه تی شاعیری داوه بۆ ئه وه ی مه به سته پیچه وانه کان یه کتری به جوانی بخاته روو.
2. دژیه ک گه لیک واتای نو یی به دانه فهره نگیه کان زامی ده که کان (قانع) داوه و وایکردوو ناسنامه یه کی ئه ده بی به زامی ده که کان ببه خشی ت.
3. ئه گهر چی (قانع) به گرنگی وه بۆ بابه ته کومه لایه تییه کان رووانیوه و کیشه کان کومه لگه ی خستوو ته تروو، به لام ئه وه نه بوته هوی ئه وه ی زامی ده که کان ناسنامه ی شیعریه تی خو یان له ده ست بدن، بۆ ئه م مه به سته ش (دژیه ک) له پال هونه ره کان تری نیو زانستی ره وانی پتزی رۆل و گرنگی خو ی هه بووه.

ⁱ - بروانه: واتاسازی، دارا حمید، چاپخانه ی ژیر، سلیمانی، چاپی یه کهم، ۲۰۱۰، ل ۱۴.

ⁱⁱ - واتا و وهرگرتان، په روین عوسمان مسته فا، چاپخانه ی رۆژه لات، ۲۰۰۹، ل ۱۳۶.

ⁱⁱⁱ - زانسی هیمما واتا و اتالیکنده وه (به رگی دوو)، محمه د مه حوی، چاپی یه کهم، چاپخانه ی زانکوی سلیمانی، ل ۲۲.

^{iv} - English as a Global Language, David Crystal, second edition, 1997, P:410.

^v - واتاسازی، دارا حمید، ل ۶۵.

^{vi} - بروانه: بنیاتی وینه ی هونه ری له شیعری کوردیدا (۱۹۷۰-۱۹۹۱)، سهر دار ئه حمه د حه سه ن گهردی، چاپی یه کهم، ده زگی چاپ و په خشی سهرده م، سلیمانی، ۲۰۰۳، ل ۶۵.

^{vii} - بنیاتی وینه ی هونه ری له شیعری شێرکۆ پتیکه سدا، هاوژین سلێوه عیسا، چاپی یه کهم، ده زگی چاپ و په خشی سهرده م، سلیمانی، ۲۰۰۹، ل ۴۴.

^{viii} - هه ر ئه و سهرچاوه یه، ل ۴۵. ئه ویش وهریگرتوو له ته وهریک بۆ ئه و دیو ره هنده کان وشه، ئا: باوکی میرۆژ، گۆ/اری (کوسار)، ژماره (۳-۲)، ۲۰۰۲، ل ۱۷۸.

^{ix} - بنیاتی وینه ی هونه ری له شیعری کوردیدا (۱۹۷۰-۱۹۹۱)، سهر دار ئه حمه د حه سه ن گهردی، ل ۶۲.

^x - جوانکاری له ئه ده بی کوردیدا به شیوازیکی نو ی، دوکتۆر سه یه د ئه حمه د پارسا، چاپی یه کهم، چاپخانه ی ئیشراق، ۱۳۹۷، ل ۶۵.

^{xi} - دروسته ی رسته ی مه رچ له زامی کوردیدا و لیکدانه وه یه کی واتای، تریفه محمه د فهره ج، نامه ی ماسته ر، زانکوی گهرمیان، ۲۰۱۶، ل ۱۱۲.

^{xii} - په یوه ندیه سیمانتیکیه کان و هه ندیک دیارده ی واتای له زامی کوردیدا، فهره د توفیق حه سه ن، نامه ی ماسته ر، زانکوی سلیمانی، ۲۰۱۰، ل ۳۸.

^{xiii} - بروانه: لایینه ره وانی پتیه کان له شیعری کلاسیکی کوردیدا، د. ئیدریس عه بدوللا مسته فا، چاپی یه کهم، چاپخانه ی حاجی هاشم، هه ولێر، ۲۰۱۱، ل ۲۹۳.

^{xiv} - العمده فی محاسن الشعر و ادابه و نقده، آبی علی حسن بن رشیق، القبروانی، مجلد 2، مجد محی الدین عبدالحمید، جزء الاول، ط 5، دارالجلیل للنشر والتوزیع والطباعة، بیروت، 1981، ص 5.

^{xv} - ره وانی پتزی له ئه ده بی کوردیدا، عه زیز گهردی، به رگی دوهم (جوانکاری)، چاپی یه کهم، چاپخانه ی شاره وانی، هه ولێر، ۱۹۷۴، ل ۶۸.

* چیا له و جوړانه شی که باسیان ده که بن، دوو جوړی تری دژیه ک هه ن (فهره نگی و نافه ره نگی) دژیه کی فهره نگی: مه به ست له دژواتای فهره نگی هه مو ئه و وشه فهره نگیانه ده گرتنه وه که ده لاله ت ده که نه سهر دو واتای دژیه یه که به مشیویه باسکردنی دژواتاکان ده بنه لقی که له باسکردنی هاوه شی بۆ نمونه وشه ی جون له زامی عه ره بیدا بۆ هه ردو ره نگی ره ش و سی به کار دیت. ههروه ها وشه ی قانع له زامی عه ره بیدا به دو واتای دژ به کار دیت مه به ست سوالکهر دوهم بۆ که سی به به شی خو ی رازی بیت. (بروانه نه ریمان خو شنا و، 2010:

- 86) له زمانى كوردیدا وشه له مجۆره دهبنزیت به لām بهراورد به زمانى عه‌ره‌پى كه متر ئەم جۆره وشانه دهبنزیت بۆ نمونه له زمانى كوردیدا وشه‌ى رواندن كه به‌واتای چاندن , لا بردن / وه‌ده‌زانان دیت. واتاسازی، دارا حمید مجد، ل ۱۰۷. هه‌رچى دژیه‌كى نافه‌ره‌نگیشه‌دوو وشه دژ به‌یه‌ك و پێچه‌وانه‌كه له فه‌ره‌نگى زماندا هه‌ریه‌كه‌یان پێشه و بنجێكى ره‌سه‌ن و سه‌ربه‌خۆى نیه به‌لكو هه‌ردوكیان هه‌ر به‌ك پێشه و په‌گیان هه‌یه. دژواتا و فه‌رواتا له شیعری گۆراندا، مسعود بكر احمد، ل 47
- xvi- بڕوانه: په‌وانبێژی له ئەده‌بی كوردیدا، عه‌زیز گه‌ردی، به‌رگی دووهم، ل 7۱-7۹
- xvii- جوانكاری له ئەده‌بی كوردیدا به‌ شیوازیكى نوێ، دوكتۆر سه‌ید ئەحمه‌د پارسا، ل 65.
- xviii- ده‌نگى مسته‌فابه‌گى كوردی له‌شیعری كلاسیكى كوردیدا، د. ناز ئەحمه‌د سه‌عید، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی گه‌نج، سلێمانی، ۲۰۱۷، ل ۱۱۹-۱۲۰.
- xix- زمانه‌وانی، محمه‌د مه‌عروف فه‌تاح، چاپخانه‌ی زانكۆ، سه‌لاحه‌دین، هه‌ولێر، ۱۹۹۰، ل ۱۶۵.
- xx- واتا و ده‌وروبه‌ر، سازان په‌زا معین، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی سه‌لاحه‌دین، ۲۰۰۵، ل ۲۵.
- xxi- واتاسازی، دارا حمید محمه‌د، ل ۱۰۸.
- xxii- زانستی هێما واتا و واتالێكدانه‌وه (به‌رگی دوو)، محمه‌د مه‌حوی، ل ۷۰.
- xxiii- زمانه‌وانی به‌رگی (۱، ۲، ۳)، سه‌لام ناوخۆش و نه‌ریمان خۆشناو، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی مناره، ۲۰۱۰، ل ۲۱۳.
- xxiv- دژواتا و فه‌رواتا له شیعره‌كانی (گۆران) دا، مه‌سعود به‌كر ئەحمه‌د، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی سه‌لاحه‌دین، ۲۰۱۵، ل ۴۷.
- xxv- په‌یوه‌ندییه‌ واتایه‌كانی ناو مۆرفیمه‌ بنه‌ده‌كان له زمانى كوردیدا، شادان حمه‌ئه‌مین محمه‌د، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی سلێمانی، ۲۰۱۶، ل ۲۶.
- xxvi- بڕوانه: لایه‌نه‌ په‌وانبێژییه‌كان له شیعری كلاسیكى كوردیدا، د. ئیدریس عه‌بدوڵلا مسته‌فا، ل ۲۹۸. هه‌روه‌ها بڕوانه: ده‌نگى مسته‌فابه‌گى كوردی له‌شیعری كلاسیكى كوردیدا، د. ناز ئەحمه‌د سه‌عید، ل 122.
- xxvii- دروسته‌ی پسته‌ی مه‌رج له زمانى كوردیدا و لێكدانه‌وه‌یه‌كى واتای، تریفه‌ محمه‌د فه‌ره‌ج، ل 1۱۲.

لیستی سه‌رچاوه‌كان:

1. بنیاتی وینه‌ی هونه‌ری له شیعری شێرکۆ بێکه‌سه‌دا، هاوژین سلێوه‌ عیسا، چاپی به‌كه‌م، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلێمانی، ۲۰۰۹.
2. بنیاتی وینه‌ی هونه‌ری له شیعری كوردیدا (۱۹۷۰-۱۹۹۱)، سه‌ردار ئەحمه‌د حه‌سه‌ن گه‌ردی، چاپی به‌كه‌م، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلێمانی، ۲۰۰۳.
3. جوانكاری له ئەده‌بی كوردیدا به‌ شیوازیكى نوێ، دوكتۆر سه‌ید ئەحمه‌د پارسا، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی ئیشراق، ۱۳۹۷.
4. دیوانی قانع، كۆكردنه‌وه‌ی: بوره‌هان قانع، چاپی شه‌شه‌م، چاپخانه‌ی دالاهو، سنه، ۱۳۹۰.
5. ده‌نگى مسته‌فابه‌گى كوردی له‌شیعری كلاسیكى كوردیدا، د. ناز ئەحمه‌د سه‌عید، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی گه‌نج، سلێمانی، ۲۰۱۷.
6. په‌وانبێژی له ئەده‌بی كوردیدا، عه‌زیز گه‌ردی، به‌رگی دووهم (جوانكاری)، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی شاره‌وانی، هه‌ولێر، ۱۹۷۴.
7. زانستی هێما واتا و واتالێكدانه‌وه (به‌رگی دوو)، محمه‌د مه‌حوی، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی زانكۆی سلێمانی.
8. زمانه‌وانی، به‌رگی (۱، ۲، ۳)، سه‌لام ناوخۆش و نه‌ریمان خۆشناو، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولێر، ۲۰۱۰.
9. زمانه‌وانی، محمه‌د مه‌عروف فه‌تاح، چاپخانه‌ی زانكۆ، سه‌لاحه‌دین، هه‌ولێر، ۱۹۹۰.
10. لایه‌نه‌ په‌وانبێژییه‌كان له شیعری كلاسیكى كوردیدا، د. ئیدریس عه‌بدوڵلا مسته‌فا، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی حاجی هاشم، هه‌ولێر، ۲۰۱۱.
11. واتاسازی، دارا حمید، چاپی به‌كه‌م، چاپخانه‌ی ژیر، سلێمانی، ۲۰۱۰.
12. واتا و هه‌رگێران، په‌روین عوسمان مسته‌فا، چاپخانه‌ی رۆژه‌لات، ۲۰۰۹.
13. ته‌وه‌ریك بۆ ئەو دیو په‌هه‌نده‌كانی وشه، ناماده‌كردنی: باوکی میرۆژ، گوڤاری (كۆسار)، ژماره‌ (۲-۳)، ۲۰۰۲.
14. په‌یوه‌ندییه‌ سیمانتیكیه‌كان و هه‌ندیک دیاره‌دی واتای له زمانى كوردیدا، فه‌ره‌هاد تۆفیق حه‌سه‌ن، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی سلێمانی، ۲۰۱۰.
15. په‌یوه‌ندییه‌ واتایه‌كانی ناو مۆرفیمه‌ بنه‌ده‌كان له زمانى كوردیدا، شادان حمه‌ئه‌مین محمه‌د، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی سلێمانی، ۲۰۱۶.
16. دروسته‌ی پسته‌ی مه‌رج له زمانى كوردیدا و لێكدانه‌وه‌یه‌كى واتای، تریفه‌ محمه‌د فه‌ره‌ج، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی گه‌رمیان، ۲۰۱۶.
17. دژواتا و فه‌رواتا له شیعره‌كانی (گۆران) دا، مه‌سعود به‌كر ئەحمه‌د، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی سه‌لاحه‌دین، ۲۰۱۵.
18. واتا و ده‌وروبه‌ر، سازان په‌زا معین، نامه‌ی ماسته‌ر، زانكۆی سه‌لاحه‌دین، ۲۰۰۵.
19. العمده في محاسن الشعر و ادابه و نقده، أبي علي حسن بن رشيق، القيرواني، مجلد 2، مجد محي الدين عبدالحميد، جزء الاول، ط 5، دارالجبل للنشر والتوزيع والطباعة، بيروت، 1981.

20. English as a Global Language, David Crystal, second edition, 1997.